

Eski Oğuz Türkçesinde Büyütme Kategorisi: Risâletü'n-Nushiyye Örneği

Augmentative Category in Old Oghuz Turkish: An Example of Risâlat al-Nushiyya

Öz

Şahin YILDIZ*

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Van, Türkiye, sahin.yildiz@yyu.edu.tr,
ORCID: 0000-0001-7020-2597
ROR ID: ror.org/041jvzp61

Gönderilme Tarihi / Received Date

06.11.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date

14.01.2025

Yayın Tarihi / Publication Date

21.03.2025

Atıf/Citation: Yıldız Ş.,

Eski Oğuz Türkçesinde Büyütme Kategorisi:

Risâletü'n-Nushiyye Örneği, 31, 289-314

doi.org/10.30767/diledeara.1580468

Hakem Değerlendirmesi:

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlеме.

Çıkar Çatışması:

Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek:

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review:

Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest:

The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support:

The author declared that this study has received no financial support

Dil ve Edebiyat Araştırmaları

Dergimizde yayımlanan makalelerin telif hakları dergimize ait olup CC-BY-NC-ND lisansına uygun olarak açık erişim olarak yayımlanmaktadır.

Language and Literature Studies

The copyright of the articles published in our journal belongs to our journal and is published as open access in accordance with CC-BY-NC-ND licenses.

tded.org.tr | 2025

Yünus Emre, Türk edebiyatında önemli bir şahsiyet olmakla birlikte Türk dilinin Anadolu sahasında gelişmesine de öncülük etmiş isimlerden biridir. Divânı ve *Risâletü'n-Nushiyye*'si onun dünya görüşünü, sanatsal yönünü yansıtan eserleridir. Şairin yaşadığı dönem dil özellikleri bu eserlere belirgin bir şekilde yansımış olup Eski Oğuz Türkçesine dair özellikler bu eserlerden takip edilebilmektedir. Bundan dolayı bu çalışmada *Risâletü'n-Nushiyye*'de büyütme kategorisi ele alınacaktır. Çalışmanın giriş kısmında büyütme kategorisi ve bu konuda yapılan çalışmalara değinilmiştir. Daha sonra Eski Oğuz Türkçesi ve *Risâletü'n-Nushiyye* hakkında bilgi verilmiştir. İnceleme bölümünde niceliksel ve niteliksel büyütmenin *Risâletü'n-Nushiyye*'de nasıl işaretlendiği üzerinde durulmuştur. Çalışmada Hirik ve Gül'ün (2024) büyütme kategorisi konusunda önerdikleri tasnif esas alınmıştır. Fonetik (ses bilgilisel), morfolojik (şekil bilgilisel), leksikolojik (sözcük bilimsel), sentaktik (söz dizimsel), semantik (anlam bilimsel) ve metaforik düzeyde yapılan niceliksel ve niteliksel büyütme örnekleri metinden alınmış ve büyütme kategorisi bağlamında yorumlanmıştır. Buna göre *Risâletü'n-Nushiyye*'de büyütme kategorisinin en çok morfolojik düzeyde çokluk eki +IAr aracılığı ile leksikolojik düzeyde sayılar ve sentaktik düzeyde sıfatlar aracılığı ile ifade edildiği tespit edilmiştir. Morfolojik düzeyde -An, +IU ve +rAk ekleriyle; sentaktik düzeyde edat, edat grubu ve bağlama grubu ile yapılan büyütme Hirik ve Gül'ün (2024) tasnifine katkı olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Oğuz Türkçesi, Yünus Emre, *Risâletü'n-Nushiyye*, büyütme kategorisi, nicelik ve nitelik açısından büyütme

Abstract

Yünus Emre is not only an important figure in Turkish literature but also one of the pioneers of the development of Turkish language in Anatolia. Divân and *Risâlat al-Nushiyya* are his works reflecting his world view and artistic direction. The language features of the period in which the poet lived are clearly reflected in these works and the features of Old Oghuz Turkish can be traced in these works. Therefore, in this study, the category of augmentative in *Risâlat al-Nushiyya* will be discussed. In the introduction part of the study, the category of augmentative and the studies on this subject are mentioned. Then, information about Old Oghuz Turkish and *Risâlat al-Nushiyya* is given. In the analysis section, it is focused on how quantitative and qualitative augmentation is marked in *Risâlat al-Nushiyya*. The analysis is based on the classification proposed by Hirik and Gül (2024) on the augmentative category. Examples of quantitative and qualitative augmentation at phonetic, morphological, lexicological, syntactic, semantic and metaphorical levels were taken from the text and interpreted in the context of the augmentative category. Accordingly, it has been determined that the augmentative category in *Risâlat al-Nushiyya* is mostly expressed through the plurality suffix +IAr at the morphological level, numbers at the lexicological level and adjectives at the syntactic level. Augmentation at the morphological level with the suffixes -An, +IU and +rAk; and at the syntactic level with prepositions, prepositional groups and conjunctive groups was determined as a contribution to Hirik and Gül's (2024) classification.

Keywords: Old Oghuz Turkic, Yünus Emre, *Risâlat al-Nushiyya*, augmentative category, quantitative and qualitative augmentation.

Giriş

Duygu ve düşüncelerin aktarımına olanak sağlayan dil, bunu yaparken fonetik, leksikolojik, sentaktik ve semantik örüntüler ve bunlar arası bağlardan yararlanır. Gönderici böylelikle soyut olarak var olan düşüncelerini ve duygularını sözlü veya yazılı olarak aktarabilme imkânına sahip olur. Bu imkân her dil için farklı göstergeler aracılığı ile ifade edilir. Eldeki çalışmada Türk edebiyatının önemli isimlerinden olan ve Türk dilinin Anadolu sahasında gelişmesinde öncü isimlerden biri olan Yunus Emre'nin *Risâletü'n-Nushiyye* adlı mesnevisinde büyütme kategorisinin nasıl ifade edildiği üzerinde durulmuştur.

Büyütme 'büyütme işi, büyültme, birisi tarafından yetiştirilmiş kimse ve uzakta duran cisimlere dürbün vb. bir araçla bakıldığında cismi gören açının çıplak gözle bakıldığı zamanki açıya oranı' *büyütmek* ise 'büyük duruma getirmek; yetiştirmek, bakmak; abartmak, mübalağa etmek' (TDK Türkçe Sözlük, 2011, s. 430) gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bunların kökünde yer alan *büyüme* ise 'organizmanın bütününde veya bir bu bütünün bir bölümünde, boyutlar artmak, irileşmek, eskisinden büyük duruma gelmek; yetişmek; yaşı artmak, yaşlanmak; artmak, güçlenmek, şiddeti artmak; sayıca artmak; genişlemek; önem ve değer kazanmak' (TDK Türkçe Sözlük, 2011, s. 429) gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bu anlamlar dilde büyütme kategorisi hakkında da fikir vermektedir. Dil kullanıcısı, duygularını ve düşüncelerini aktarırken bir şeyin nitelik veya nicelik açısından büyüklüğünü göstermek için fonetikten semantiğe kadar farklı düzeylerde çeşitli dilsel unsurlardan veya bunlar arası ilişkilerden yararlanır. Böylelikle dil aracılığı ile duygu ve düşüncelerini büyüklük ve bununla ilgili olarak görülen süreklilik, çokluk, küçültme, abartma, pekiştirme gibi kavramlar üzerinden önemli ölçüde ifade edebilme imkânına sahip olur. Bu yönüyle dillerdeki büyütme kategorisinin -genelde küçültme kavramı ile birlikte- farklı dillerde nasıl işaretlendiği üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Büyütme kategorisi ile ilgili çalışmalar dünya dillerinde yapılırken Türkiye'de bu konuda yapılan çalışmaların tarihi oldukça yenidir. Hirik ve Gül, çalışmalarında Crystal, Efthymiou, Stump, Ponsonnet, Grandi, Di Garbo gibi araştırmacıların küçültme ile birlikte ele aldıkları büyütme kavramı hakkındaki görüşlerini aktarmışlardır (2024, s. 318-319). Türkçede büyütme kavramı üzerinde küçültme üzerinden dolaylı olarak duran ilk isim ise Sarı (2020) olmuştur. Araştırmacı küçültme ile ilgili kavramlar bağlamında büyütme kategorisi üzerinde de durmuştur. Sarı, içerik ve işlev yönünden küçültmenin zıttı olan büyütmenin, çeşitli süreç ve araçlarla, büyüklük ve bununla ilişkili işlevleri ifade ettiğini; Arapça gibi dillerde vezin yoluyla, İtalyançada *-one* ekiyle, Nivkh dilinde tonsuz ünsüzlerin tonlulaştırılması gibi yollarla büyütme ifade edilirken Türkçede büyütme işlevli özel ek ya da işaretleyiciler olmadığını bir kısmı Türkçe bir kısmı alıntı olan *koca*, *büyük*, *muazzam*, *battal* vb. bazı sıfat ve zarflar aracılığı ile büyütme yapıldığını belirtmiştir (Sarı, 2020, s. 28-29). Türkçede büyütme kategorisini müstakil olarak tüm yönleriyle ele alan çalışma ise Hirik ve Gül (2024) tarafından yapılmıştır. Araştırmacılar çalışmalarında öncelikle büyütme kategorisinin dildeki yeri ve işlevi hakkında bilgi vermişlerdir (2024, s. 313-314). Daha sonra büyütme ile ilgili kavramlar başlığı altında *küçültme*, *çokluk*, *abartı/mübalağa*, *pekiştirme* ve *süreklilik* kavramlarını büyütme ile ilgileri bağlamında ele almışlardır (Hirik ve Gül, 2024, s. 314-318). Sonrasında büyütme konusunda yapılan çalışmalara değinerek yerli ve yabancı araştırmacıların konu ile ilgili görüşlerine değinmişlerdir (Hirik

ve Gül, 2024, s. 318-320). Büyütme kavramını kendi içinde niceliksel ve niteliksel büyütme olarak tasnif etmiş olan Hirik ve Gül, fonetik, morfolojik, leksikolojik, sentaktik, morfolojik ve leksik alıntılar ile seri fiiller ve metaforlar düzeyinde niceliksel ve niteliksel büyütmenin nasıl ifade edildiğini örnekler üzerinden detaylı olarak açıklamışlardır (2024, s. 320-329). Büyütme kategorisinin Türkiye Türkçesinden hareketle müstakil olarak ele alındığı çalışma, hem konuyu Türkiye’de ilk defa detaylıca ele alması hem de fonetik, leksikolojik, morfolojik, semantik ve sentaktik düzeylerde büyütme ile ilgili kullanılan yapıları bütüncül olarak ortaya koyması bakımından dikkate değerdir.

Amaç ve Yöntem

Çalışmanın amacı Yunus Emre’nin *Risaletü’n-Nushiyye* adlı mesnevisinden hareketle Eski Oğuz Türkçesinde büyütme kategorisinin fonetik, morfolojik, leksikolojik, sentaktik ve semantik düzeyde nasıl ifade edildiğini ortaya koymaktır.

Bu amaç doğrultusunda öncelikle Mustafa Tatcı’nın *Risâletü’n-Nushiyye Tenkitli Metin* (2008) adlı çalışmasından hareketle RN taranmış ve fonetik, morfolojik, leksikolojik, sentaktik ve semantik düzeyde büyütme ifade eden işaretleyiciler tespit edilmiştir. Daha sonra Hirik ve Gül’ün (2024) tasnifi baz alınarak tespit edilen örnekler niceliksel ve niteliksel büyütme başlıkları altında gruplandırılarak verilmiştir. Tespit edilen örnek sayısının beşten az olduğu durumlarda tüm örnekler; fazla olduğu durumlarda ise genelde beş, bazen de farklı özellikteki örnekleri göstermek için sınırlı olmakla birlikte altı ya da yedi örnek verilmiştir. Verilen örnekler numaralandırılarak yorumlarda hangi örneğin işaret edildiği anlaşılır kılınmıştır. Örneklerden hemen sonra ise Tatcı’nın çalışmasından hareketle beyit numarası verilmiştir. Çalışma Türkçede ilk defa bir eserden hareketle büyütme kategorisini ele alması ve RN’den hareketle Hirik ve Gül’ün tasnifine katkı sağlaması¹ bakımından alana katkı sağlayacak niteliktedir.

Eski Oğuz Türkçesi ve *Risâletü’n-Nushiyye*

Eski Osmanlıca, Eski Türkiye Türkçesi, Tarihî Türkiye Türkçesi, Oğuzca olarak adlandırılan ama Türkiye’de daha çok Eski Anadolu Türkçesi ismi ile bilinen Eski Oğuz Türkçesi, kaynaklarda genel olarak 10. ve 12. yüzyıllar arasında Oğuz lehçesi temelinde gelişen ve 13. yüzyıldan sonra yazılı ürünlerde görülüp 15. yüzyılın ikinci yarısında yerini Osmanlı Türkçesine bıraktığı kabul edilen Tarihî Türk yazı dilidir (Mansuroğlu, 1988, s. 247-249; Timurtaş, 2012, s. IX-X; Yüce, 2007, s. 323; Özkan, 1995, s. 34; Gülsevin ve Boz, 2013, s. 1; Şahin, 2015, s. 15). Günümüz Batı Grubu Türk lehçelerine temel teşkil eden Eski Oğuz Türkçesi; Yûnus Emre, Şeyyad Hamza, Gülşehrî, Âşık Paşa, Hoca Mesud, Ahmedî, Şeyhî vb. önemli isimlerin yetiştiği dönemdir. Bu isimlerin eserleri Türk edebiyatında örnek alınan eserler olup Türk dilinin Anadolu sahasında gelişmesine öncülük etmişlerdir. Bu eserlerden biri de Yûnus Emre’ye ait olan *Risâletü’n-Nushiyye*’dir.

Risâletü’n-Nushiyye, Anadolu sahasında tasavvuf konusunda yazılmış ilk ve önemli eserler-

1 Hirik ve Gül’ün tasnifine katkı olarak morfolojik düzeyde -An, +IU ve +rAk ekleriyle; sentaktik düzeyde edatlar, edat grupları ve bağlama grupları aracılığı ile yapılan büyütme tarafımızca önerilmektedir.

den olup nasihatnâme türünde 1307 yılında mesnevi şeklinde yazılan ve tasavvuf ehline öğütler içeren bir eserdir. *Fâilâtün fâilâtün fâilün* vezniyle yazılmış ilk 13 beyitten sonra kısa bir mensur bölüm ve sonrasında gelen *mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün* vezninde 587 beyitle toplamda 600 beyitlen oluşmaktadır (Tatçı, 2013, s. 602).

Neredeyse bütün Yunus Emre Dîvânı yazmalarında bulunan ve birçok araştırmacı tarafından çalışılan *Risâletü'n-Nushiyye*², en eski olduğu düşünülen Süleymaniye kütüphanesi, Karaman, Yahya Efendi, Nuruosmaniye ve Bursa İl Halk Kütüphanesi nüshalarının mukayese edilmesi yoluyla (Tatçı, 2008, s. 25-27) Mustafa Tatçı tarafından tenkitli metin olarak yayımlanmıştır.

İnceleme

1. Niceliksel büyütme

Bir şeyin sayılabilen, ölçülebilen veya azalıp çoğalabilen durumu (TDK Türkçe Sözlük, 2011, s. 1770) olarak tanımlanan nicelik, büyütmenin alt dalı olan niceliksel büyütme oluşturmakta ve sayılabilen, ölçülebilen veya tartılabilen varlıkların miktar açısından artışı kapsamaktadır (Hirik ve Gül, 2024, s. 320). Niceliksel büyütme, Türkçede fonetik, morfolojik, semantik, leksikolojik, sentaktik düzeyde ve metafor yoluyla da ifade edilmekte olup aşağıda bunlar üzerinde detaylı olarak durulmuştur.

1.1. Fonetik büyütme

Sesler tek başlarına herhangi bir anlam ifade etmeseler de uzatılmaları veya tekrar edilmeleri durumunda anlamda farklılık yaratabilmektedirler. Seslerin tekrarı veya uzatılması büyütme imkân sağlamaktadır. Bu büyütme şekli daha çok konuşma dilinde tanıklansa da (Hirik ve Gül, 2024, s. 321) yer yer yazı dilinde de görülebilmektedir. RN'de buna dair iki örnek tespit edilmiştir:

- (1) *İşitdün sabr hâlin tâ nihâyet* (317)
- (2) *Hazîneye vara bevvâbî tâ bul* (497)

Yukarıda yer alan (1) ve (2) numaralı örneklerde *tâ nihâyet* 'taa sonuna kadar' ve *tâ bul* 'taa bulana kadar' öbekleri zamansal açıdan niceliksel bir büyütme ifade etmektedirler. (1)'de 'sabr hâlini sonunda işitdin' cümlesi tam bir yargı bildirse de *tâ* edatı *sonunda* sözcüğünün bildirdiği zaman anlamını pekiştirmiş ve 'taa sonuna kadar' anlamı katarak zamansal süreci büyütme yaramıştır. (2)'de ise 'kapıcıyı bulunca hazineye var' anlamı *tâ* edatı ile 'taa kapıcıyı buluncaya kadar hazineye var' şeklinde pekiştirilmiş ve süre açısından bir niceliksel büyütme yapılmıştır.

1.2. Morfolojik büyütme

Sondan eklemeli diller grubunda yer alan Türkçe, eklerin işlevsel özellikleri üzerinden birçok dilsel özelliği yansıtmaktadır. Her ne kadar temel işlevi farklı olsa da bir ek, bu işlevin yanında farklı işlevlerde de kullanılabilmektedir. Bu işlevlerden biri de büyütmedir. Yapım ekleri ve çekim ekleri içerisinde büyütme ifade eden ekler aşağıda belirtilmiştir.

2 Bundan sonra eser adı RN şeklinde kısaltılarak verilecektir.

1.2.1. Yapım ekleri

1.2.1.1. -An

Fiillerden sıfat türeten ve bir işi yapanı gösteren işlek bir sıfat-fiil eki (Korkmaz, 2014, s. 147) olup eylemi gerçekleştiren kişi sayısı açısından bir büyütme ifade eden fiiller türetebilmektedir. Yüzey yapıda tek bir kişiye işaret eden ek, derin yapıda eylemi gerçekleştiren herkesi kapsadığı için burada yer verilmiştir.

- (3) *İşiden la'net okur ol habere* (101)
- (4) *Ki gaybet söyleyen bulmaya rahmet* (483)
- (5) *Ayrugı söyleyen özin unudur* (552)
- (6) *Özini gözleyen kimseye bakmaz* (557)
- (7) *Müşâhede bulur anı başaran* (580)
- (8) *Yeni gelenlere virür yeni ton* (365)
- (9) *Nider iki cihâm dosta giden* (445)

Örneklerinde fiilden fail bildiren -An eki, yüzey yapıda bir kişiye işaret etse de derin yapıda *işiden(ler)*, *söyleyen(ler)*, *gözleyen(ler)*, *başaran(lar)* ve *giden(ler)* şeklinde örtük çokluk yapısı üzerinden kişi sayısı açısından büyütme ifade etmiştir. Yani çokluk ekinin işlevi -An sıfat-fiil eki tarafından yüklenmiş ve fiilin bildirdiği hareketi yapan tüm üyeler bu ek aracılığı ile karşılanmıştır. (8)'de ise -An ekine +ler çokluk eki de eklenmiş kişi sayısı üzerinden büyütme pekiştirilmiştir. Zira *yeni gelene* denilseydi de aynı anlam ifade edilmiş olacaktı.

1.2.1.2. -IcI/-(U)cI

Genelde yapma ifade edip çokluk, aşırılık, devamlılık fonksiyonlarında (Ergin, 2009, s. 191) kullanılan; bir işi meslek olarak veya alışkanlık ve başarı ile yapan adlar ve sıfatlar türeten (Banguoğlu, 2015, s. 246) bir ektir. Çokluk, aşırılık, devamlılık ve alışkanlık gibi işlevleri, sayısal ve zamansal açıdan büyütme ifade etmektedir. RN'de görülen aşağıdaki örneklerde de büyütme ifade etmiştir.

- (10) *Bizüm tapucılar havâya çıkdı* (478)
- (11) *Ne yidiğim bilir ma'nî bilici* (502)

Örneklerinde -IcI/-(U)cI eki bir kişiden ziyade bir topluluğu ifade edecek şekilde kullanılmış, böylelikle kişi sayısı üzerinden büyütme ifade edilmiştir. (11)'de *ma'nî bilici* öbeği 'mana bilenler'i ifade etmektedir. (10)'da *tapuçı* 'memur, hizmetçi' (Dilçin, 2009, s. 216) sözcüğü, bu sınıfa giren herkesi ifade etmiştir. +(U)cI ekinden sonra +lar eki getirilerek sayısal çokluk pekiştirilmiş, büyütme anlamı güçlendirilmiştir.

1.2.1.3. -(I)ş-

Ortaklaşma veya oluş bildiren ve yardımlaşma fiilleri de yapan ek, birden fazla kişi tarafından yapılan veya birden fazla kişi isteyen fiiller türetir (Ergin, 2009, s. 207; Banguoğlu, 2015, s. 288). İşteşlik eki olarak da adlandırılan ek, çokluk bağlamında kişi sayısı açısından niceliksel büyütme ifade etmektedir.

- (12) *Kibir kandayısıa anunla savaş* (102)
 (13) *Tekebbür ‘âsidiür işe sataşdı*
Tutup tag başını kışa sataşdı (157)
 (14) *Geliün kim bir tanışık tanışalum* (246)
 (15) *Çekişürler anı it gibi tullâb* (425)
 (16) *Seniünle sen tanış gör kandasın sen* (451)

Örneklerinde *savaş*-, *sataş*-, *tanış*- ve *çekiş*- eylemlerinin gerçekleşmesi için birden fazla kişi bulunması gerekir. Dolayısıyla bu eylemler niceliksel büyütme bildirirler. (16)’da ise Yûnus Emre iki kişi gerektiren *tanış*- eylemini kişinin kendisiyle yapması gerektiğini bildirmiş sanatsal bir ifade ile niceliksel çokluk ifade etmiştir. Burada

İstemegil Hakk’ı ırak gönüldedür Hakk’a durak

Sen senligiün elden bırak tenden içeriü câdadur (Timurtaş, 1972, s. 66; Tatcı, 2008b, s. 78)

beytinde de görülen ben/benlik, sen/senlik ayırımına göndermede bulunulmakta ve kişi sayısı açısından niceliksel büyütme yapılmaktadır.

1.2.1.4. -IU

Bulundurma, sahiplik veya bağlılık ifade eden (Ergin, 2009, s. 159) isimler türetir. Bir özelliği taşıma, yer adları türetme, sayılara gruplama anlamı katma, pekiştirilmiş ikileme sıfatları oluşturma, birtakım Arapça, Farsça sözcükleri Türkçeleştirmede kullanılma (Korkmaz, 2014, s. 133-134) gibi özellikleri de olan bir ektir. Ad soylu sözcüklere gelerek kök ya da gövdedeki kavrama sahip olduğunu bildiren sıfatlar da kurar (Hatipoğlu, 1981, s. 100-101). Ek bu özelliği ile niceliksel açıdan belirtilen özelliği taşıyan birden çok kişiyi karşılayabilmektedir:

- (17) *İmânluya didârın gösterir Hak* (595)

Örnekte ‘Hak imanlıya didarını gösterir’ denilirken imanlı olan herkes kastedilmiştir. Yani *imanlı olanlara* anlamında kullanılmış ve kişi sayısı üzerinden niceliksel büyütme ifade edilmiştir.

1.2.2. Çekim ekleri

1.2.2.1. +IAr³

Türkçede sayı kategorisi morfolojik düzeyde genelde +IAr ekiyle işaretlenmektedir. Bunun yanında +kUn/+gUn, +z, +An ve +t ekleri de Eski Türkçede çokluk eki olarak kullanılmışlardır (Gabain, 2007, s. 62). +IAr dışındaki ekler bugün genelde kalıplaşmış ve işlekliklerini kaybetmiş olsalar da +IAr ekinin işlekliği oldukça yüksektir. Bu ek, eklendiği sözcüğün niceliğini arttırmaktadır. RN’de büyütme kategorisi en çok bu ek aracılığı ile ifade edilmiş olup buna dair bazı örnekler aşağıda verilmiştir:

- (18) *Key erenler durur zindânu bekler* (46)
 (19) *Kılıcı kanlular cümlesi gâzî* (64)
 (20) *Sipâhîler kamu tapuya turdı* (69)

3 Ayrıca bkz. 3.2.

- (21) *Erenlerdür bu dirliğe erenler* (80)
 (22) *İşidenler kaçar benim sözümden* (197)
 (23) *Gerek hâriciler sürile şârdan* (476)
 (24) *Ki perdelülere sâbit degül Hak* (544)
 (25) *Tamarlarun kamu uyhuyla tok* (539)

Örneklerinde +lAr ekinin sayı kategorisi eki olarak niceliksel bir büyütme ifade ettiği görülmektedir. (18)'de *erenler* sözcüğü kişi sayısı açısından çokluk ifade etmesine rağmen *key* 'çok, pek çok' (Dilçin, 2009, s. 148), +lAr ekiyle yapılan çokluğu pekiştirmiş büyütme anlamını kuvvetlendirmiştir. Ayrıca arkaik çokluk eki olan +An (er+en) ekinin sonra diğer bir çokluk eki olan +lAr ekinin getirilmesi RN'nin yazıldığı dönem için +An ekinin işlevini yitirmiş olduğunu göstermektedir. Diğer örneklerde görülen *kılıcı kanlular*, *sipâhîler*, *hâriciler perdelülere* örneklerinde +lAr ekinin çokluk anlamının yanında bir topluluk adı üretme işlevinde kullanıldığı görülmekte olup ekin kişi sayısı bakımından niceliksel büyütme işlevi pekiştirilmiştir.

1.2.2.2. İyelik ekleri

İsmi ilgili bulunduğu kelimelerle münasebetini ifade eden gramer kategorisi olan iyelik, bir takım çekim ekleri ile gösterilmekte olup bu ekler bağlılık, aidiyet ve mülkiyet gibi işlevlerde kullanılır (Ergin, 2009, s. 129-130). İyelik ekleri, çokluk şahıslarda kişi sayısı üzerinden niceliksel büyütme ifade etmektedir (Hirik ve Gül, 2024, s. 326). Demek ki *biz*, *siz*, *onlar* zamirleriyle kullanılan +(X)mXz/, +(X)nXz ve +lArI ekleri, iyelik bildirme fonksiyonlarının yanında işaret ettikleri zamirlerin birden çok kişiyi işaret etmesi dolayısı ile niceliksel büyütme ifade etmektedirler. RN'de iyelik ekleriyle yapılan niceliksel büyütme, 1. ve 2. çokluk şahıs iyelik ekleriyle yapılmamış olup 3. çokluk şahıs iyelik ekiyle işaretlenmiştir.

- (26) *Kamusından tama' ulularıdur* (50)
 (27) *Uçar kuşa yiter atları tâzî* (64)
 (28) *Azâd oldu bular kayguları yok*
Eginleri bütün karınları tok (75)
 (29) *Meger sûretlerinde cânı yokdur* (95)
 (30) *Oturdu 'ışk esîri yüzlerine* (428)

Örneklerinde 3. çokluk şahıs iyelik eki üzerinden bir niceliksel büyütme gerçekleştirilmiştir. 3. çokluk şahıs, yüzey yapıda görülme de iyelik eki aracılığı ile derin yapıda (*onların*) *uluları*, (*onların*) *atları*, (*onların*) *kayguları*, (*onların*) *eginleri* 'sırtları, arkaları', (*onların*) *karınları*, (*onların*) *suretleri* ve (*onların*) *yüzleri* anlamları kast edilmiş ve şahsın semantik bağlamda ifade ettiği kişi sayısı üzerinden niceliksel büyütme yapılmıştır.

1.2.2.3. Şahıs ekleri

Fiilin gösterdiği hareketi yapan şahsı ifade eden (Ergin, 2009, s. 134) ekler şahıs ekleridir. Çokluk şahısları bildiren şahıs ekleri, zaminin ifade ettiği kişi sayısının çokluğu üzerinden niceliksel büyütme ifade etmektedir. RN'de daha çok 3. çokluk şahıs eki ile niceliksel büyütme ifade edilmiş olup ikişer fiilde olmak üzere 1. ve 2. çokluk şahıs eklerinin de kullanıldığı görülmektedir.

- (31) *Ele gireni zindâna **ururlar***
*Ayağına da demür **buyururlar*** (48)
 (32) *Kibir dirler ana **bilürler** anı* (91)
 (33) *Sevemez dünyeyi merdân kişiler*
*Bakî dirlik nedür anı **dilerler*** (427)
 (34) ***Gelün** kim bir tanışık **tanışalum***
*Bu halvet yir degül kanda **kaçalum*** (246)
 (35) ***Bilün** cân birdür ikilikde degül* (262)

(31), (32) ve (33) numaralı örneklerde *ururlar*, *buyururlar*, *bilürler*, *dilerler* sözcüklerinde görülen -IAr eki *onlar* zamirine işaret etmekte olup şahıs sayısı açısından niceliksel büyütme sağlamıştır. (34) ve (35) numaralı örneklerde emir kökenli şahıs eklerinden olan -Un ve -AlUm üzerinden *siz* ve *biz* zamirlerine göndermede bulunulmuş olup kişi sayısı açısından niceliksel büyütme yapılmıştır.

1.3. Leksikolojik büyütme

Sözcüksel düzeyde yapılan büyütme, leksikolojik büyütme ifade eder. Burada herhangi bir morfolojik işaretleyici olmadan sözcüklerin sözlük anlamlarından hareketle barındırdıkları büyüklük söz konusudur. Leksikolojik büyütme; sayılar, topluluk adları ve pekiştirme bildiren bazı sözcüklerin yanında semantik düzeyde büyüklük ifade eden sözcükler aracılığı ile yapılmaktadır:

1.3.1. Sayılar

Sıfır ve bir dışındaki sayılar çokluk bağlamında değerlendirilebilmektedir (Hirik ve Gül, 2024, s. 327). Sayı sözcükleri sözlük anlamları gereği ifade ettikleri değer açısından niceliksel büyütme ifade etmektedirler. RN’de çokluk ekinden sonra en çok sayı sözcükleri ile niceliksel büyütme yapılmıştır:

- (36) ***İki** sultân durur sana havâle* (19)
 (37) *Bunların dahu **biner** erleri vardur* (Tatçı, 2008, s. 37)
 (38) ***Beş on gün** ‘ömr için girü kayıkma* (139)
 (39) *Diri kurtulmadı **bin** erden biri* (177)
 (40) ***üç yüz altmış tamarun** uyhu aldı* (540)

Örneklerinde görülen *iki sultan*, *biner er*, *beş on gün*, *bin er* ve *üç yüz altmış tamar* öbekleri sayı sözcükleri üzerinden niceliksel bir büyütme yapmak amacı ile kullanılmışlardır. Sıfat tamlaması veya sayı grubu da olabilen bu yapılar, sentaktik büyütme içerisinde de değerlendirilebilir.

1.3.2. Topluluk adları

Ordu, alay, tabur, sürü vb. birlik kavramı taşıyan adlara (TDK Türkçe Sözlük, 2011, s. 2369) topluluk adları denilir. Bu adlar bir çokluk işaretleyicisi olmaksızın birden fazla üyeyi kapsamakta böylelikle niceliksel büyütme ifade etmektedirler. RN’de Türkçe *bölük* sözcüğü ile birlikte Arapça ve Farsça sözcüklerin de tek başlarına veya kelime grubu içerisinde topluluk adı olarak kullanıldığı görülmektedir:

- (41) *İmdi bilgil ki kangı **bölükdensin*** (Tatçı, 2008, s. 37)
 (42) ***Tekebbür ehlinün** nazarı yokdur* (106)
 (43) *Sana eşkere **halka** gâib ola* (163)
 (44) ***Has u 'âm** harciye togru diyesin* (590)
 (45) *Diyeler **ehl-i mahşer** ol bu hâlde* (393)

Örneklerde görülen *bölük*, *tekebbür ehli* ‘kibirli’, *halk*, *has u 'âm* ‘herkes, yüksek zümre - halk’ ve *ehl-i mahşer* ‘mahşer ehli’ sözcükleri ve sözcük grupları üye sayısının birden çok olması bakımından niceliksel büyütme bildirmektedirler. Belirtisiz isim tamlaması grubu şeklinde görülen *tekebbür ehli*, bağlama grubu şeklinde görülen *has u 'âm* ve Farsça tamlama kuralı ile yapılan *ehl-i mahşer*, topluluk adlarının kelime grupları ile de ifade edilebildiğini göstermektedir.

1.3.3. Pekiştirmeler

Niteleyici, belirteç ve eylemlerin anlamlarının çeşitli yollarla arttırılması olarak tanımlanan pekiştirmeler, sıfat ve zarflarda ilk heceye m, p, r, s seslerinin getirilmesi; fiillerde de araya getirilen *dA* ve *mI* gibi yapılarla (İmer vd. 2011, s. 212) ifade edilir. Korkmaz, *dA* ve *mI* ile beraber *dahi*, *bile*, *ise*, *-sA*, *ya'yı* pekiştirme bağlaçları altında değerlendirmiş ve bunların cümlede ilişkili iki ögeyi birbirine güçlendirerek bağladığını (2014, s. 941) ifade etmiştir. Gerek anlamın artması gerekse iki ögenin bağlanması işlevinde olsun bir niceliksel büyütme söz konusu olup RN’de de bu yolla büyütme yapıldığı görülmektedir. RN’de metnin yazıldığı dönemin de etkisiyle /m/, /p/, /r/, /s/ sesleri ile yapılan pekiştirme örneği tespit edilememiş olup pekiştirme daha çok kuvvetlendirme veya pekiştirme bildiren edatlar aracılığı ile yapılmıştır:

- (46) *Odıla geldi **bile** dört dürlü dad* (12)
 (47) *Anun gibi o **dahı** mâla tapar* (370)
 (48) *Meger söz hak ola **hem** hak ola gûş* (553)
 (49) ***Key** erenler durur zindânı bekler* (46)
 (50) *Ki ben **de** korkaram uş kendözümnden* (197)
 (51) *Kimiün başı gider kimiün **de** kanı* (65)

(46) numaralı örnekte *od* ‘ateş’ ve *dört dürlü dad* ‘dört türlü lezzet’; (47) numaralı örnekte *anun* ‘onun’ ve *o*; (48) numaralı örnekte *söz* ve *gûş* ‘kulak’; (51) numaralı örnekte *kimiün* ‘kiminin’ ve *kimiün* sözcükleri unsur ve kişi sayısı açısından niceliksel bir büyütme ifade etseler de kullanılan *bile*, *dahı*, *hem* ve *de* edatları bunu pekiştirmeye yaramıştır. (49) numaralı örnekte ise *erenler* sözcüğü niceliksel bir büyütme ifade etmiş olsa da *key* ‘çok’ sözcüğü pekiştirme amacı ile kullanılmıştır. (50) numaralı örnekte ise *ben de korkaram uş kendözümnden* ‘ben de kendimden korkarım’ ifadesi derin yapıda ‘[başkalarının korktuğu gibi] ben de korkarım kendimden’ anlamını taşımakta dolayısıyla *de* edatı aracılığı ile kişi sayısı arttırılmış ve niceliksel büyütme ifade edilmiştir. Verilen örneklerde yer alan pekiştirme edatlarının büyütme bildirme işlevi, bağlamın da etkisiyle ortaya çıkmıştır.

(57)'de *ulu oğlu* öbeği yaş açısından niceliksel büyütme ifade etmektedir. (58), (59), (60) ve (62) numaralı örneklerde görülen *cümle söz*, *dürlü belâ*, *her metâ*, *niçe yıl* tamlamaları tam sayı bildirmemekle birlikte niceliksel büyütme ifade etmektedirler. (61) numaralı örnekte görülen *tamarların kamu* ve (63)'te görülen *ögüdi cümle* öbekleri de RN'de sıfat tamlamasında tamlayan ve tamlanan unsurlarının yerleri değiştirilerek de tamlama kurulduğunu ve bu yapıdaki sıfat tamlamalarının niceliksel büyütme ifade edebildiğini göstermektedir. Aslında bunların *kamu tamarlar* ve *cümle ögüd* şeklinde olması beklenirken şiir dilinin etkisiyle yerleri değiştirilmiş olup niceliksel büyütme ifade etmişlerdir.

1.4.2. Zarflar

Söz dizimi içerisinde sıfatı, fiili veya başka bir zarfı zaman, yer, hâl ve miktar (Ergin, 2009, s. 258) açısından niteleyen sözcükler, zarf olarak tanımlanmaktadır. Bunlardan yer bildiren zarflar dışında kalanlar bağlam içerisinde asıl işlevinin yanında büyütme fonksiyonu ile de kullanılabilir. Bu durumda zaman ile miktar zarfları, niceliksel büyütmeyle işaret edebilmektedir.

- (64) *Müddâm* eyerlüdür bunların atı (23)
- (65) *Bakadur* bir kişiyi **bin** görine (156)
- (66) *Olur bin kez* helâk bir dem içinde (350)
- (67) *Nice yıldan berü* ol ni'meti yir (364)
- (68) *Tokuz bin* kişi **her dem** öger (506)

(64), (67) ve (68) numaralı örneklerde görülen *müddâm* 'daima', *nice yıldan berü* ve *her dem* 'sürekli' zarfları zamansal açıdan bir niceliksel büyütme ifade etmektedirler. (65) numaralı örnekte *bin* sözcüğü eylemin gerçekleşme sayısı hakkında bilgi vermek suretiyle niceliksel büyüklük belirtir. (66) numaralı örnekte ise unsurların yerleri değiştirilerek *olur bin kez helâk* [□ *bin kez helâk olur*] ibaresinde *bin kez* zarfı ile eylemin gerçekleşme sıklığı açısından niceliksel bir büyütme ifade edilmiştir.

1.4.3. Zamirler

Nesneleri temsil veya işaret suretiyle karşılayan (Ergin, 2009, s. 262) sözcükler olan zamirlerden şahıs, işaret ve belirsizlik bildirenler temsil veya işaret ettikleri grubun üye sayısı açısından büyütme ifade edebilmektedirler. RN'de *dükeli*, *cümlesi*, *kamular* belirsizlik zamirleri; *bular*, *şular* ve *bunlar* işaret zamirleri ile *biz* şahıs zamiri üzerinden büyütme gerçekleşmiştir:

- (69) **Dükeli** bakarısın yüz bin anca (16)
- (70) **Bize** gelenleriün kurtıldı cânı (55)
- (71) *Azâd oldu bular* vü hoş geçerler (74)
- (72) *Sınıkdı cümlesi* girü kayıkma (62)
- (73) **Şular** kim ol gönülden taşra kala (109)
- (74) *Ser-encâm oldılar bunlar* melamet (479)
- (75) **Kamular** toğrıdır sen toğruysın (585)

(69), (72) ve (75) numaralı örneklerde *dükeli* 'tamamı', *cümlesi* 'tamamı' ve *kamular* 'herkes' sözcükleri belirsiz bir niceliksel büyütme ifade etmektedirler. (70)'te *biz* zamiri [ben'in dahil olduğu birden fazla kişi], kişi sayısı açısından niceliksel büyütme ifade eder. (71), (73) ve (74) nu-

maralı örneklerde ise sayısal çokluk bildiren işaret zamirleri olan *bular*, *şular* ve *bunlar* büyütme bildirmişlerdir. Ayrıca RN’de görülmesi beklenen *bular* şekli ile beraber *bunlar* yeniceil şeklinin kullanılması da dikkate değerdir.

1.4.4. Edatlar⁴

Hirik ve Gül’ün (2024) çalışmasında yer almayan edatlar üzerinden yapılan sentaktik niceliksel büyütme, tarafımızca önerilmektedir. Burada pekiştirme veya kuvvetlendirme edatları olarak adlandırılan edatlar aracılığı ile eylemi gerçekleştiren üye sayısının çokluğu üzerinden büyütme ifade edilmektedir.

- (76) *Ol arada hâzır oldu ol **dağı*** (2)
- (77) *Topragıla **bile** geldi dört sıfat* (9)
- (78) *Ki ben **de** korkaram uş kendözümünden* (197)
- (79) *Beni **dahu** dutar benüm kıluncum* (199)
- (80) *Neyi neye gerek ol **bile** gerek* (338)

(76)’da *hâzır oldu ol dağı* ‘o da hazır oldu’ ibaresi, derin yapıda hazırlanan başka kişiler de olduğunu bildirmekte ve niceliksel büyütme ifade etmektedir. (77)’de ise *bile* edatı toprakla birlikte gelen başka unsurlara gönderme yapar. (78) ve (79)’da görülen *ben de korkaram* ve *beni dahu dutar* öbekleri derin yapıda ‘[başkalarının korktuğu gibi] ben de korkarım’ ve ‘[başkalarını tuttuğu gibi] beni de tutar’ anlamlarını vermekte ve kişi sayısı açısından bir niceliksel büyütme ifade etmektedir. (80)’de ise *ol bile gerek* ‘o da gerek’ yapısı örtük olarak ‘[başka şeylerle beraber] o da gerek’ anlamında niceliksel büyütme sağlamaktadır.

1.4.5. Tekrarlı yapılar

Bir nesneyi, niteliği veya hareketi karşılamak üzere eş görevli iki sözcükle meydana gelen (Karahan, 2010, s. 60) tekrar grupları; anlamı kuvvetlendirmek, süreklilik belirtmek gibi görevlerin yanında niceliksel büyütme de (Hirik ve Gül, 2024, s. 331) ifade edebilmektedirler. RN’de tekrar grupları sınırlı bir kullanım alanına sahip olup bu yapıda aşağıdaki örnekler tespit edilmiştir:

- (81) ***Birin birin** anı sana diyeyin* (14)
- (82) *Uruban **yir yir** alurlardı cânı* (65)
- (83) ***Birin birin** ‘akıl sözün işitdi* (54)
- (84) *Gel imdi aydayın buşu haberin*
- Birin birin** sana gönülde varın* (186)

Örneklerden (81), (83) ve (84)’te ‘bir bir, tek tek’ anlamı taşıyan *birin birin* tekrar grubu, bağlam içerisinde niceliksel büyütme ifade edecek şekilde kullanılmıştır. (81)’de *birin birin diyeyin* ‘hepsini anlatayım’; (83)’te *birin birin işitdi* ‘hepsini işitti’ ve (84)’te *birin birin aydayın* ‘hepsini söyleyeyim’ anlamıyla eylemin işaret ettiği nesnenin üye sayısı açısından belirsiz bir niceliksel büyütme

4 Büyütme ile ilgili kavramlar üzerinden yapılan pekiştirme (bkz. 3.4.) ile büyütme işlevi de RN’de edatlar aracılığı ile yapılmıştır.

ifade etmişlerdir. (82)'de *yir yir* alırlardı 'parça parça alırlardı' ifadesi derin yapıda 'parça parça [bütün] canı alırlardı' şeklinde parça bütün ilişkisi üzerinden niceliksel büyütme ifade etmiştir.

1.5. Morfolojik ve leksik alıntılar

Türkçede Arapça, Çince, Farsça, Moğolca, Soğdca, Sanskritçe, Tibetçe, Toharca, Almanca, Rusça, Slavca, Rumca, Yunanca, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Latince, Gürcüce, Hintçe, Arnavutça, İbranice, Bulgarca, Ermenice, Fince, Hotence, Hoten Sakacası, İspanyolca, Portekizce, Lehçe, Macarca, Kençekçe, Norveççe, Romence, Sırp-Hırvatça, Süryanice ve Urduca (Yıldız, 2024, s. 320) gibi birçok dilden sözcük alınmıştır. Bu alıntılar, kimi zaman yapı kopyalanması kimi zaman da morfolojik ve leksik düzeyde alıntılar şeklinde olmuştur. İşte morfolojik düzeyde Arapçadan alınan +*în*, +*ûn* ve +*ât* ile Farsçadan alınan +*ân* ekleri niceliksel büyütme ifade edebilmektedir (Hirik ve Gül, 2024, s. 331-332). Bunun yanında Arapça *ekber* ve *ahsen* gibi örneklerde görüldüğü üzere *ef'al* vezni aracılığı ile veya *mega*, *hiper*, *jumbo*, *maksi*, *battal*, *muazzam* gibi alıntı sözcüklerle büyütme yapılabilir (Sarı, 2020: 28-29). Alıntılar ile yapılan büyütme örnekleri RN'de şöyledir:

(85) *Tokuz 'âlem durur nefis haşerâtı* (23)

(86) *Anun Hazret'dedür hâcâtı makbûl* (419)

(87) *Hasenât yüzünden nikâbı gitdi* (422)

(88) *Anun ahvâli hâle benzemez hîç* (204)

(89) *Çekişürler anı it gibi tullâb* (425)

Örneklerinde Arapça çokluk eki olan +*ât* aracılığı ile *haşerât* 'haşereler', *hâcât* 'dilekler', *hasenât* 'hayırlı işler' sözcükleri, morfolojik düzeyde alıntı yolu ile niceliksel açıdan büyütme ifade etmiştir. *Ef'al* veznindeki *ahvâl* 'haller' ve *fu''âl* veznindeki *tullâb* 'talipler' sözcüklerinde Arapçada sözcük kök veya gövdesinde görülen büküm üzerinden vezin aracılığı ile çokluk bildirilerek niceliksel büyütme ifade edilmiştir.

1.6. Metaforlar

Mecaz kullanımı üzerinden yapılan büyütmedir. İstiare veya ödünçleme (Çağbayır, 2007, s. 3173; Ayverdi, 2010, s. 810) olarak tarif edilen metafor, mecaz yoluyla büyütmeye olanak sağlamaktadır. Bu yolla yapılan büyütmede metaforik ifade, anlam ödünçlemesi ile bağlam içerisinde geçen özelliği vurgulamak için bahsedilen özelliği daha çok yansıtan bir nesne veya kavrama göndermede bulunur. Böylece sanatsal üslupla ifade daha etkili kılınır. RN'de bu yolla büyütme yapılmıştır:

(90) *Bu muhtasar cihan iki cihanca* (16)

(91) *Uçar kuşa yiter atları tâzî* (64)

(92) *Bu alçaklık akuban ırmag oldu* (158)

(93) *Çü mihmândâr kendüs'oldı sultân*

Ha düşer turmadın hân üstine hân (77)

(90) numaralı örnekte *bu muhtasar cihan*, *iki cihanca* 'iki cihan kadar büyük' düşünülerek büyütülmüştür. (91)'de atlar taziya benzetilmiş ve hız açısından niceliksel bir büyütme yapılmıştır.

(92)'de alçaklık akıp ırmağa dönüşmüş ve hacim açısından niceliksel büyütme yapılmıştır. (93)'te yer alan *hân üstüne hân düşer* 'sofra üstüne sofraya serilir' öbeğiyle çok sofraya serildiği ifade edilerek niceliksel büyütme yapılmıştır. Bunun yanında *turmadın* 'durmadan, sürekli' sözcüğü de büyütme pekiştirmek üzere kullanılmıştır.

2. Niteliksel büyütme

Nitelik, sözlükte bir şeyin nasıl olduğu, onun başkalarından ayıran özellik veya vasıf; bir şeyin iyi-kötü olma özelliği veya felsefi açıdan bireyi, nesneyi veya yaşamın bir yönünü diğerlerinden ayıran ölçülebilir özellik (TDK Türkçe Sözlük, 2011, s. 1775) olarak tanımlanmaktadır. İletişim esnasında göndericinin duygu, düşünce, izlenim ve tespitlerini ölçü birimlerinden faydalanmaksızın çok anlamlılık, benzetme, yaklaştırma gibi anlam ilgilerinden yararlanarak ifade etmesi yoluyla varlık, kavram veya nesnenin niteliğini ifade etmeye yarayan büyütme, niteliksel büyütme olarak değerlendirilir. Niceliksel büyütmede olduğu üzere fonetik, morfolojik, leksik, sentaktik ve semantik düzeylerde niteliksel büyütme ifade edilir (Hirik ve Gül, 2024, s. 333). Asıl işlevi doğrudan büyütme ifade eden morfolojik, leksik sentaktik vs. bir işaretleyici olmamakla birlikte bağlam içerisinde büyütme işlevi gören yapılar söz konusudur. Aşağıda RN bağlamında bunlar üzerinde durulmuştur.

2.1. Fonetik büyütme

Seslerin tek başlarına değil de genelde ünlemler vasıtasıyla büyütme bildirmeleri söz konusudur (Hirik ve Gül, 2024, s. 333). Bu büyütme yolunda ünlem dışında kalan cümle unsurları da bir büyütme ifade etmekle birlikte ünlem üzerinden bu büyütme fonksiyonu pekiştirilmekte veya vurgulanmaktadır. RN'de Arapça ve Farsçadan alıntılanan *dirîgâ* 'yazık' ve *heyhât* 'yazık' gibi ünlemlerin yanında *vay* ünlemiyle de niteliksel büyütme ifade edilmiştir:

- (94) *Dirîgâ cümle ömrün hayfa vardı*
Tekebbürlük seni başa ırurdu (111)
 (95) *Vay ol kişiye kim ol darb uruldu* (384)
 (96) *Anı göstermeyen kin ile gaybet*
O sağınçdan sana heyhât e heyhât (516)

Örneklerinde ünlem edatları aracılığı ile niteliksel büyütme yapılmıştır. (94) numaralı örnekte *cümle* 'ömrün hayfa vardı' 'bütün ömrün boşa gitti' ifadesi *cümle* 'bütün' sözcüğü aracılığı ile büyütme ifade ederken *dirîgâ* 'yazık' ünlemi, bu büyütme niteliksel açıdan pekiştirmiştir. (95)'te *ol kişiye kim ol darb uruldu* 'o kişiye ki o darbe vuruldu' ifadesi derin yapıda vurulan darbenin büyüklüğü hakkında bilgi verirken *vay* ünlemiyle söz konusu büyüklük pekiştirilmiştir. (96)'da ise kin ile gıybet düşüncesinin karşısında duyulan üzüntünün büyüklüğü *heyhât* 'yazık' ünlemiyle pekiştirilmiş ve niteliksel büyütme yapılmıştır.

2.2. Morfolojik büyütme

2.2.1. Yapım ekleri

2.2.1.1. +cA

Eşitlik, benzerlik veya karşılaştırma gibi işlevler taşıyan bir çekim eki olan +cA kalıplaşma yoluyla yapım eki olmuş olup isimlere eklenerek isim, sıfat ve zarf görevli sözcükler türetmiştir

(Korkmaz, 2009, s. 36-39). *İyice pekiştirdi öğrendiklerini* örneğinde görüldüğü üzere *iyi pekiştirdi* ifadesi de pekiştirmenin niteliğini bildirmeye yarıyorken +cA ekiyle nitelik pekiştirilerek büyütülmüştür. RN'de bu ekle yapılan bir büyütme örneği tespit edilmiştir:

(97) *Ki bunca dürlü mühmel bu sarâyda* (266)

Örnekte *mühmel* 'ihmal edilmiş' sözcüğü *bunca dürlü* 'bu türlü, bu şekilde' öbeği ile pekiştirilerek ihmal edilmenin niteliği vurgulanmış ve niteliksel açıdan büyütme yapılmıştır.

2.2.1.2. +rAk

Türkçede çokluk ve fazlalık ifade eden bir karşılaştırma ekidir (Ergin, 2009, s. 172). Bugün işlekliliğini yitirmiş olan ve ancak kalıplaşma yolu ile birkaç örnekte görülen ek, Eski Oğuz Türkçesinde görülmektedir. Nitelik bildiren sözcüklere eklendiğinde sözcüklerin ihtiva ettiği vasfı büyütme yarayan ek, niteliksel büyütme işlevinde kullanılabilir. RN'de buna dair bir örnek tespit edilmiştir:

(98) *Kamusından sana ol ola yigrek* (243)

Örneğinde *yig* 'iyi' sözcüğüne +rAk ekinin eklenmesiyle 'daha iyi' anlamı ortaya çıkmıştır. Böylece nitelik bildiren *yig* sözcüğü bu ek aracılığı ile niteliksel açıdan büyütülmüştür.

2.2.2. Çekim Ekleri

Çekim ekleri ile yapılan büyütme çokluk, iyelik ve şahıs ekleri aracılığı ile yapılmaktadır (bkz. Hirik ve Gül, 2024, s. 334-335). Bu yapıda yapılan büyütme daha çok günümüzde *Bakan Beyler*; *Bakan Bey'in talimatları* ve *biz öyle düşünmüyoruz* [*ben öyle düşünmüyorum*] gibi örneklerde görülen çokluk, iyelik ve şahıs ekleri ile yapılan; bir kişiyi ifade ettiği hâlde o kişinin konumuna ve saygınlığına binaen veya nezaket dili tesiriyle çokluk ekiyle yapılan niteliksel büyütme ifade etmektedir. Eski Oğuz Türkçesi dönemi için *şahun buyruğu böyledür* ifadesi yerine *şahun buyrukları böyledür* gibi yapı veya *sultanın huzurunda* yerine *sultanın huzurlarında* gibi örnekler olası iken RN'de buna dair örnek tespit edilememiştir.

2.3. Leksikolojik büyütme

2.3.1. Pekiştirmeler

Nesnelerin bir özelliğini arttırmak veya belirginleştirmek suretiyle pekiştirme sıfatları aracılığı ile yapılan büyütmedir (Hirik ve Gül, 2024, s. 335). Türkiye Türkçesinde daha çok sıfatlar pekiştirme yoluyla nitelik büyütme işlevinde kullanılırken Eski Oğuz Türkçesinde zarflar da bu işlevde kullanılabilir. RN'de bu işlevde kullanılan örnekler şöyledir:

(99) *Bahiller it gibi çep-çevre üşdi* (424)

Örneğinde 'cimriler köpek gibi çevresine üşüştü' anlamı olmakla birlikte üşüşmenin niteliksel büyüklüğünü ifade etmek için *çevre* sözcüğünün ilk hecesinden sonra getirilen *p* sesi aracılığı ile *çep-çevre* pekiştirmeli yapısı ortaya çıkmış ve niteliksel büyütme yapılmıştır.

2.3.2. Semantik alan

Sözlüksel çerçeve etkisiyle doğan semantik alanları gereği büyütme ifade eden sözcükler, semantik alan büyütmesi içerisinde değerlendirilmiştir (Hirik ve Gül, 2024, s. 335). Burada ek bir

işaretleyici olmaksızın sözcük kendi anlamında büyütme ihtiva etmektedir. RN’de buna dair tespit edilen örnekler şöyledir:

- (100)*Yaradılmış bana karşı turamaz* (191)
 (101)*Ulunuz kim durur kimün işsiz* (49)
 (102)*Bu cümle hâsları gönülde birdür* (108)
 (103)*Öküştür ma’siyet endişe dâyim* (414)
 (104)*Yıkar gaybet evin küllî yir eyler* (574)

Örneklerinde yer alan *yaradılmış* ‘yaratılan her şey’, *ulunuz* ‘büyüğünüz’, *cümle* ‘bütün’, *öküştür* ‘çoktur’ ve *küllî* ‘tamamı’ sözcükleri, semantik alanları gereği niteliksel bir büyütme ifade etmektedirler. (101)’de görülen *ulunuz* sözcüğü yaş açısından değil saygınlık açısından büyüklük ifade etmektedir. Yine benzer şekilde (102) ve (103)’te görülen *cümle*, *öküş* sözcükleri niceliksel büyütme de ifade edebilirken bulundukları öbek içerisinde niteliksel büyütme işaret ettikleri anlaşılmaktadır. *Küllî yir* öbeği de ‘bütün yer(ler)’ olarak anlamlandırılabilse de *küllî yer eyler* yapısı içerisinde ‘bütünüyle yıkar, yerle bir eder’ anlamında kullanılmış ve yıkmamanın boyutu açısından niteliksel büyütme bildirmiştir.

2.4. Sentaktik büyütme

Söz dizimi içerisinde sözcüklerin eş dizimlilik kullanımlarına bağlı olarak betimledikleri kavram, nesne ve olguların nitel özelliklerini tasvir eden kullanımlar sentaktik büyütme altında değerlendirilmiştir (Hirik ve Gül, 2024, s. 336). Bu büyütme çeşidinde büyüklük ifadesi bir sözcük ile ifade ediliyor olsa da daha çok bir kelime grubu veya öbeğin içerisinde sözcüğün sentaktik görevi ile ortaya çıkmaktadır. RN’de sentaktik büyütme sıfatlar, zarflar, tekrar grupları, bağlama grupları ve edat grupları aracılığı ile ifade edilmiştir.

2.4.1. Sıfatlar

Sıfatların niteledikleri veya belirttikleri kavram ölçülebilir özellikte olmadığında büyütme bildiren sözcük niteliğe işaret eder. RN’de sıfatlarla yapılan büyütme daha çok nicelik ifade ederken aşağıdaki örneklerde nitelik açısından büyütme yapıldığı görülmektedir.

- (105)*Seni ulu sa’âdete yitürür* (311)
 (106)*Seni dürlü belâdan kuratar ‘akl* (148)
 (107)*Ecel eli kamu ‘aybun açasın* (598)
 (108)*Bu cümle hâsları gönülde birdür* (108)
 (109)*Ki sabr içre bulunur dürlü hüner* (302)

Örneklerinde büyüklük bildiren *ulu*, *dürlü*, *kamu* ve *cümle* gibi sıfatlar niceliksel açıdan ölçülmesi mümkün olmayan *sa’âdet* ‘saadet’, *belâ*, ‘ayb’ ‘ayıp, kusur’, *hâsları* ‘duyguları’ ve *hüner* gibi sözcüklerin yanında niteliksel açıdan büyütme ifade etmişlerdir.

2.4.2. Zarflar

Sıfatlarda olduğu üzere zarfın vasıflandırdığı sıfat, zarf, fiilin ölçülemez olduğu durumlarda zarf görevindeki sözcük büyütme ifade ediyorsa niteliksel büyütme söz konusudur. RN’de ‘çok’

anlamında kullanılan *katı*, *yavlak*, *öküş* gibi Eski Oğuz Türkçesinde kullanılmış sözcüklerin zarf göreviyle niteliksel büyütme ifade ettiği görülmüştür:

- (110)*Katı berkdür divârı yıkamazın* (45)
 (111)*İşitdi 'akl anı katı sevindi* (178)
 (112)*Yûnus açaklığı yavlak begendün* (182)
 (113)*Sen öküş yaşagıl ol imdi kanı* (353)

(110)'da *katı berkdür* 'çok sağlamdır' ifadesi ile duvarın sağlamlık açısından niteliği büyütülmüştür. (111)'de yine *katı* sözcüğü aracılığı ile 'akıl onu işitince çok sevindi' (141) anlamındaki cümlede *sevin-* fiilinin niteliği artırılmıştır. (112) numaralı örnekte *yavlak begendün* 'çok beğendin' ve (113)'te *öküş yaşagıl* 'çok yaşa' ibarelerinde görülen *yavlak* ve *öküş* sözcükleri zarf görevinde niteliksel açıdan büyütme olanak sağlamışlardır.

2.4.3. Zamirler

Ben ve *sen* zamirlerinin yerine *biz* ve *siz* zamirleri kullanılarak işaret edilen kişinin saygınlık üzerinden niteliği artırılır. Bu yolla zamirler niteliksel büyütme olanak sağlar. *Biz* zamiri *ben* yerine övünme amacı ile kullanılmadığında özneye olumlu bir değer kazandırır. İngilizcede *kraliyet biz'i*, *kraliyet çoğulu* veya *Viktorya biz'i*⁵ gibi terimlerle adlandırılan bu zamir, İngiliz kraliçesinin krallık adına yaptığı konuşmalarda dilsel bir güç belirticisi olarak asalet ve gücü gösterir. *Siz* zamirinin *sen* yerine kullanımı da gücün mütevazılıkla yumuşatılmış hâli dolayısıyla gücü belirtme işlevi taşımaktadır (Sebzecioğlu, 2021, s. 366). Bu durum niteliksel açıdan büyütme ifade etse de RN'de niteliği büyütme maksadı ile *ben* ve *sen* yerine *biz* ve *siz* zamirlerinin kullanıldığına dair örnek tespit edilememiştir.

2.4.4. Tekrarlı yapılar

Tekrarlı yapılarda, yapıyı oluşturan sözcüklerin anlam alanlarında genişleme olması yolu ile niteliksel büyütme ifade edebildikleri görülmektedir. Bu duruma dair örnekler RN'de şu şekildedir:

- (114)*Sınıkdı cümlesi girü kayıkma*
Döker oğlın kızın kimseye bakmaz (62)
 (115)*Kovup oğlın kızın şehri yakarlar* (69)
 (116)*Sa'âdet ola sana cümle ay yıl* (148)
 (117)*Hem ilde şârda adı sanı yokdur* (213)
 (118)*Yiri gögi gezüp ben bulmadum* (249)

(114)'te *oğlın kızın* 'oğlunu kızını' ikilemesi, yüzey yapıda bir oğul ve bir kızı kapsıyor olsa da bağlam içerisinde 'herkes' anlamında kullanmış ikileme aracılığı ile *dök-* eyleminin niteliği artırılmıştır. (115)'te aynı ikileme 'şehirde bulunan her şey veya herkes' anlamında *yak-* eyleminin niteliğini büyütülmüştür. (116)'da *ay yıl* tekrar grubu belirli bir ay veya yılı ifade etmekten öte sürekliliği ifade ederek istenen saadetin niteliğini artırarak belirtmiştir. (117)'de ise *ilde şârda* 'ilde şehirde' tekrar grubu il ve şehir anlamı dışında 'hiçbir yerde' anlamında kullanılmış olup adı

5 İngiltere kraliçesi Viktorya'dan hareketle bu isimlendirme yapılmıştır.

olmayan nesnenin yer açısından niteliğini işaretlemiştir. (118)'de ise *yiri göğü* 'yeri göğü' tekrar grubunda yer ve gök denilmekle birlikte 'her yer' anlamı işaret edilmiş ve gezme açısından niteliksel bir büyütme işlevinde kullanılmıştır.

2.4.5. Bağlama grupları⁶

Bağlama edatları ile birbirine bağlanmış birden fazla ismin oluşturduğu öbeklere (Karahan, 2010, s. 65) bağlama grubu denilir. Bu grupları oluşturan sözcükler süreklilik, pekiştirme gibi ilişkilerle bir araya gelerek niteliksel büyütme ifade etme işlevinde kullanılabilir. Bağlama grubu ile yapılan büyütmede bağlama edatları ile bir araya gelen sözcükler, grubu oluşturan sözcüklerin de anlamını ihtiva eden daha geniş bir anlam alanına işaret ederek niteliksel büyütme işlevinde kullanılır. Bazen de grubu oluşturan sözcüklerin semantik alanları niteliksel büyütme ifade eder. Bu grupta yer alan bağlama grupları esasında tekrarlı yapı özelliği göstermekte olup araya giren bağlaç vasıtası ile bağlama grubu görevinde kullanılmıştır. Arapça ve Farsça dillerinin etkisiyle Türkçeye geçen bu yapı, bazı örneklerde niteliksel büyütme işaretleyicisi olarak kullanılabilir. Bu yolla yapılan büyütme RN'de de görülmektedir:

- (119)*Görinmez oldu ol kızlığ u âfet* (71)
 (120)*Tag u yazı kamu gulgule toldı* (155)
 (121)*Has u 'âm harcıya yüz yire bırak* (184)
 (122)*Dîvânda söylenür bunca dün ü gün* (274)
 (123)*Bizüm ilde tag u taş cümle şeker* (506)

(119)'da *kızlığ u âfet* 'kıtlık ve afet' ortaya çıkmış olan olayın niteliksel büyüklüğüne işaret etmektedir. (120)'de *tag u yazı* 'dağ ve ova' ise belirgin bir dağa veya bir ovaya göndermede bulunmaktan ziyade 'her yeri' ifade ederek dolma işi açısından niteliği büyütme amacı ile kullanılmıştır. (121)'de *has u 'âm* 'herkes' bağlama grubu, grubu oluşturan sözcüklerden hareketle 'herkesi' ifade edecek şekilde niteliği arttırmaya yaramıştır. (122)'de *dün ü gün* 'gece gündüz' bağlama grubu *söylen-* eyleminin süreklilik üzerinden niteliğini büyütmiştir. (123)'te ise 'bizim ilde dağ taş hepsi şeker' anlamı görülmekle birlikte *tag u taş* 'dağ ve taş' ile ifade edilen bunların şeker olduğu değil, güzel veya iyi olduğu dolayısıyla niteliklerinin büyük olduğudur.

2.4.6. Edat grupları⁷

Bir isim unsuru ile çekim edatının birleşmesinden meydana gelen (Karahan, 2010, s. 62) edat grupları, bazı durumlarda grubu oluşturan isim ve edatlar aracılığı ile işaret edilen kişi, nesne veya kavramın niteliğini büyütme işlevinde kullanılabilir. RN'de bu yapıda bir örnek tespit edilmiştir:

- (124)*Niçe senün gibiler yidi toydı* (78)

Örneğinde *senün gibi* edat grubuna eklenen *+ler* çokluk eki aracılığı ile büyütme ifade edilmiştir. Ancak burada işaret edilen nicelik açısından benzeyenler değil niteliği benzeyenlerdir.

6 Bağlama grupları ile yapılan büyütme Hirik ve Gül'ün (2024) çalışmasında olmayıp tarafımızca önerilmektedir.

7 Edat grupları ile yapılan büyütme Hirik ve Gül'ün (2024) çalışmasında olmayıp tarafımızca önerilmektedir.

Dolayısıyla edat grubunun işaret ettiği grubun özelliği, çokluk eki aracılığıyla nitelik açısından büyütülmüştür.

2.5. Morfolojik ve leksik alıntılar

Alıntı sözcükler semantik alanları gereği birden fazla anlam ve işlevde kullanılabilir. Bunlardan biri de niteliksel büyütme bildirmektir. RN'de Arapça sözcüklerde görülmek üzere *pür-*, *+ât* ön ve son ekleriyle beraber vezin yoluyla da niteliksel büyütme ifade edilmiştir:

(125)*Sureti cân girdi pür-nûr eyledi* (7)

(126)*Anun ahvâli hâle benzemez hîç* (204)

(127)*Hasenât yüzünden nikâbı gitdi* (422)

(125) numaralı örnekte canın girmesiyle beden *pür-nûr* olduğu yani nurunun arttığı belirtilerek niteliksel büyütme yapılmıştır. (126)'da ise *hâl* sözcüğünün çoğulu olan *ahvâl* (Sami, 2015, s. 37; Devellioğlu, 2011, s. 22) 'hâller, durumlar' anlamında niteliksel büyütme ifade etmiştir. (127)'de ise *hasene* 'güzel iş, iyi iş' sözcüğünün çoğulu olan *hasenât* (Sami, 2015, s. 438; Devellioğlu, 2011, s. 385) 'iyi işler, hayırlı işler' anlamıyla yapılan işin niteliğini belirtmiş ve bu açıdan büyütme ifade etmiştir.

2.6. Seri fiiller

Birden fazla fiilin yan yana gelerek veya tek bir fiilin birden çok hareketi içeren bütüncül bir bakışla tek bir olayı işaretlemesi yoluyla oluşan fiiller seri fiil olarak adlandırılmaktadır (Hirik, 2019, s. 137). Seri fiillerin ifade ettiği eylem, zamansal açıdan tekrarlanarak veya uzatılarak yapılır. Buna bağlı olarak artırım, tekrar ve uzun sürme bakımından bu fiiller niteliksel büyütme ifade edebilmektedir (Hirik ve Gül, 2024, s. 338).

(128)*Bakadur düşmene gör n'ide şimdi* (57)

(129)*Bakadur bir kişiyi bin görine* (156)

(130)*Kıyâmete degin yir yutığider* (390)

(128) ve (129) numaralı örneklerde *bakadur-* 'bakıp durmak, sürekli bakmak' fiili, bakma işinin niteliğini belirtmeye ve büyütmeye yaramıştır. (130)'da ise *yutığider* seri fiil yapısı, 'yutmaya devam eder' anlamıyla yutma işinin süreklilik arz ettiğini ifade ederek niteliksel büyütme ifade etmiştir.

2.7. Metaforlar

İstiare veya ödünçleme yoluyla benzerlik ilişkisi kurulan kavramlar arasında bir büyütme ilgisi olabilmektedir. Buna dair RN'de şu örnek tespit edilmiştir:

(131)*Bahadurlar demür yürekli erler* (46)

Örnekte *bahadır* 'yiğit' erlerin yüreklerinin demir gibi olduğu ifade edilmektedir. Burada gerçekten yüreğin demir olması söz konusu olmayıp bahsedilen kişilerin çok cesur olduğu vurgulanmaktadır. Bundan dolayı *demir yürek* cesaret açısından niteliksel büyütme ifade etmiştir.

Kuvvetlendirme anlamı taşıyan atasözleri ve deyimler de metaforik açıdan niteliksel büyütme ifade edebilmektedir (Hirik ve Gül, 2024, s. 339).

- (132)Yenilmez göz yaşı sel gibi akar (294)
 (133)Anun gibi o dahi mâla tapar (370)
 (134)Boğazına değin Kârûn'ı yutdı (385)
 (135)İçün taşun hased odiyla yakdı (511)

(132)'de gözyaşının sel gibi akması, ağlamanın niteliğini artırmaya yönelik bir işaretleyici olarak kullanılmıştır. (133)'te görülen *mâla tap-* deyimini 'malı mülkü çok sevmek' anlamında mal sevgisinin büyüklüğünü ifade etmek için kullanılmıştır. (134)'te *boğazına değin yut-* 'boğazına kadar yutmak' tabiri yutmanın niteliğini kuvvetlendirmek açısından kullanılmıştır. (135)'te *içün taşın yak-* 'içini dışını yakmak' deyiminde gerçek anlamda bir yakma söz konusu olmayıp dizede geçen haset duygusunun kişiyi bütünüyle ele geçirmesi ifade edilmiş olup niteliksel büyütme yapılmıştır.

3. Büyütme ile ilgili kavramlar üzerinden büyütme

Küçültme, çokluk, abartı, pekiştirme ve *süreklilik* kavramları büyütme ile ilgilidir (Hirik ve Gül, 2024, s. 314-318). Bu kavramların RN'de büyütme bağlamında kullanımı şu şekildedir:

3.1. Küçültme

Büyütmenin zıttı olan küçültme, zıtlık ilişkisi çerçevesinde büyütme ile ilgili bilgi verir. Yapılan çalışmalarda (Crystal, 2008, s. 145; Vardar vd. 2007, s. 141; Sarı, 2020, s. 28-31; Hirik ve Gül, 2024, s. 314-315) bu iki kavram veya bunlarla ilgili işaretleyiciler genelde birbiri ile ilgili olarak veya mukayese edilerek alınmıştır. Küçültmenin aksine büyütmeyi işaret eden bir ek olmadığı için bu iki kavram arasındaki ilişki daha çok sözcüksel, söz dizimsel veya anlamsal düzeyde ifade edilir.

- (136)**Biraz** dem olmadun Hak teşvîşinde (126)
 (137)Bu alçaklık akuban **ırmag** oldı
 Ki bellüdür **denize** varmag oldı (158)
 (138)Ne denlü kuvveti olursa **bınar**
 İremez **denize** ol yire siner (159)
 (139)Gözüme yüz bin er **zerre** görünmez (194)
 (140)Ki eksilmedi **hîç bir dane** dahi (363)

Örneklerinde (136) numarada yer alan *biraz* sözcüğü az veya kısa bir zamanı ifade ettiği için küçültme üzerinden zamansal bir büyütmenin ölçüsü hakkında bilgi vermektedir. Diğer yandan (137) ve (138) numaralı örneklerde görülen *ırmag* 'ırmak' ve *deniz* ile *bınar* 'pınar' ve *deniz* arasında bir küçüklük büyüklük ilişkisi bulunmaktadır. Bu ilişkisi hacimsel bir büyütme bildirmektedir. (139) numaralı örnekte görülen *zerre* ise 'çok küçük parça' anlamı ile büyüklüğün ölçüsü hakkında bilgi vermektedir. (140) numaralı örnekte ise *dane* sözcüğü sayısal bir ölçü bildirmiş bu durum *hîç bir* öbeği ile pekiştirilerek dolaylı bir büyütme anlamı katmıştır.

3.2. Çokluk⁸

Çokluk, genelde sayı ve ölçü yönünden (TDK Türkçe Sözlük, 2011, s. 560) büyütme bildirir. Hirik ve Gül, sayısal açıdan niceliğin artmasının kavramın gerçek dünyada kapladığı alanın

8 Çokluk ekiyle yapılan büyütme niceliksel büyütme başlığı altında da ele alınmıştır.

da büyümesi olarak algılanabileceğini bu yüzden çokluğun büyütme kavramı ile ilgili olduğunu belirtmişlerdir. Morfolojik bir işaretleyici olmasa da topluluk adları da büyütme bağlamında değerlendirilebilir (Hirik ve Gül, 2024, s. 316). RN'de görülen *endîşelerde* (RN, 114), *togrulara* 'doğrulara' (RN, 576) ve *cânlar* 'ruhlar' (RN, 577) gibi örnekler gerçek dünyada bir alan kaplamakla birlikte bir büyütme ifade etmektedirler. Çokluk RN'de büyütme için en sık başvuru yöntemidir. Bazı örnekleri şu şekildedir:

- (141)*Bahadurlar demür yürekli erler* (46)
- (142)*Bize gelenlerün kurtıldı cânı* (55)
- (143)*Nereye kim varam başlar kesilir* (189)
- (144)*Bular 'ışıkla olmak oldu muhal* (449)
- (145)*Gerek hâriciler sürile şârdan* (476)

(141), (142) ve (8143) numaralı örneklerde *bahadurlar* 'yiğitler' *erler*, *gelenler* ve *başlar* sözcüklerinde çokluk eki, niceliksel olarak bir büyütme ifade etmeye yaramıştır. (144) numaralı örnekte görülen *bular* 'bunlar' işaret zamiri olup kişi sayısının birden çok olduğunu belirtmekte ve niceliksel büyütme bildirmektedir. (145) numaralı örnekte görülen *hâriciler* 'has olmayanlar, adiler, ucuzlar' kişi sayısı açısından bir çokluk bildirmekle birlikte aynı özellikleri gösteren bir topluluğun ortak adı olarak da kullanılmıştır. Gerek kişi sayısının çok olması gerekse topluluk, niceliksel açıdan bir büyütme ifade etmektedir.

3.3. Abartı

Bir duyguyu, düşüncüyü veya olayı aşırı derecede büyüterek veya küçülterek anlatma (Korkmaz, 1992, s. 1) veya varlığı ve varlıkla ilgili olayları gerçek boyutlarının ötesine taşımak; bir varlığın büyütme veya küçültme açısından başka bir varlığa gösterge olması (Karaağaç, 2013, s. 21) olarak tanımlanan abartı veya abartma, söylenen ifadenin derecesini arttırmak bakımından (Hirik ve Gül, 2024, s. 317) büyütme kavramı ile ilgili görülmektedir. Bir sanat olarak da görülen abartı, RN'nin öğretici bir eser olması bakımından çok görülmemekle beraber aşağıdaki örneklerde tespit edilmiştir:

- (146)*Bu muhtasar cihân iki cihânca* (16)
- (147)*Cihân mülki anun olursa yitmez* (31)
- (148)*Uçar kuşa yiter atları tâzî* (64)
- (149)*Melek benim yolunu varımaya* (193)
- (150)*Anunçün dost yüzünden gözün ırmaz*
Buçuk sâ'at bu ansuz hiç dem ırmaz (473)

(146) numaralı örnekte bu cihan, *iki cihânca* ibaresi ile iki cihan gibi görülmüş ve büyütülmüştür. (147) numarada *cihân mülki* ile dünyada bulunan her şey kastedilmiş ve miktar açısından abartı yoluyla büyütme yapılmıştır. (148) numaralı örnekte atın gerek uçan kuşa yetişmesi gerek tazı gibi olması bakımından bir hızsal büyütme söz konusudur. (149) numarada kısa sürede büyük bir mesafeyi katettiğine inanılan meleklerin kendi yoluna varamayacağı söylenerek yol mesafesinin büyüklüğü hakkında bilgi verilmiştir. (150)'de ise kişinin dostu ile beraber olma isteği, 'yarım

saat bile onsuz duramaz' ibaresi ile abartılarak büyütülmüştür. Örneklerden anlaşılacağı üzere abartı yoluyla büyütme bazen bir kelime veya kelime grubu bazen de cümlelerin tamamının ifade ettiği anlam aracılığı ile yapılmaktadır.

3.4. Pekiştirme

Sözcüklere /m/, /p/, /t/, /s/ seslerinin getirilmesi; araya *da* ve *mu* gibi biçimlerin yerleştirilmesi gibi yollarla niteleyici, belirteç ve eylemlerin anlamlarının artırılması (İmer vd. 2011, s. 212) olarak tanımlanan pekiştirme, ifadenin anlamsal açıdan büyütülmesi (Hirik ve Gül, 2024, s. 317) yönünden büyütme ile ilişkilendirilmektedir. RN'de yazıldığı dönemin bir özelliği olarak seslerden ziyade kuvvetlendirme edatları ile büyütme yapıldığı görülmektedir. Bu edatlar asıl vazifelerinin yanında kuvvetlendirme işlevi de görmekte olup (Hacıeminoğlu, 1984, s. 218) bulundukları cümlede niceliksel büyütme ifade edebilmektedirler:

- (151)*Ol arada hâzır oldu ol **dağı*** (2)
 (152)*Topragıla **bile** geldi dört sıfat* (9)
 (153)*Ol safâdur **hem** sehâ lutf u visâl* (10)
 (154)*Ele gireni zindana ururlar*
*Ayağına **da** demür buyururlar* (48)
 (155)*Beni **dahı** tutar benüm kıluncum* (199)

Verilen örneklerden (151)'de *dağı* edatı *ol* zamiri ile beraber 'o da hazır oldu' anlamında kullanılmıştır. Bu durum derin yapıda başkasının da hazır olduğunu belirtmekte ve kişi sayısı açısından bir büyütme sağlamaktadır. (152) numaralı örnekte *bile* toprak ve dört sıfatın birlikte geldiğini ifade ederken unsur sayısı açısından bir büyütme sağlamıştır. (153) ve (154) numaralı örneklerde *hem* ve *da* edatları 'ilave olarak' anlamı katmış ve büyütme ifade etmişlerdir. (155) numarada *dahı* edatı ile *kıluncum* 'huyum, hareketim' *beni dahı tutar* ibaresi derin yapıda 'başkalarını olduğu gibi' anlamını vermekte olup sayısal anlamda bir büyütme ifade etmiştir.

3.5. Süreklilik

Sürekli olma, devamlılık ve kesintisiz sürme durumu (TDK Türkçe Sözlük, 2011, s. 2184) olarak tanımlanan süreklilik, zamansal açıdan büyütme ifade etmektedir. Hareketin süresinin uzaması niceliksel açıdan büyütme ve sürekliliği ilişkili kılmaktadır. Leksik ve morfolojik işaretleyiciler zamansal bağlamda süreklilik ile ilgili büyütme (Hirik ve Gül, 2024, s. 318) ifade etse de RN'de daha çok zarf görevinde kullanılan sözcüklerle süreklilik işaretlenmiştir:

- (156)***Hemîşe** sen bakup özün görürsin* (113)
 (157)***Müdâm** âzâd ider yâd u bilişi* (286)
 (158)*Hasûd bir kişidür **dâyim** o rencûr* (322)
 (159)*Bu dünyâ bana **bâkî** kala sandum* (415)
 (160)*Togurlık dirliği **ebedi** kalur* (579)
 (161)*Kim **dem-be-dem** içinde fitne düzer* (596)
 (162)*Ko bu fikri seni bil sende **her dem*** (600)

Örneklerinde *hemîşe* ‘daima’, *müdâm* ‘daimi, sürekli’, *dâyim* ‘daima’, *bâkî* ‘kalıcı olan, ölüm-süz’, *ebedi* ‘sonsuz’, *dem-be-dem* ‘daima’ ve *her dem* ‘sürekli, daima’ sözcükleri zaman zarfı görevinde kullanılmış olup süreklilik bildirmiş ve zamansal açıdan eylemin gerçekleşme süresi ile ilgili büyütme ifade etmişlerdir.

Sonuç

Bu çalışmada Hirik ve Gül’ün (2024) tasnifinden hareketle RN’de büyütme kategorisinin nasıl işaretlendiği üzerinde durulmuştur. RN’de büyütme niceliksel, niteliksel açılardan ve büyütme ile ilgili kavramlar üzerinden yapılmıştır.

Niceliksel büyütmede *tâ* edatı aracılığı ile fonetik büyütme yapılmıştır. Morfolojik düzeyde *-An*, *-IcI*-(*U*)*cl*, *-İş-*, *+IU* yapım ekleri ile çokluk, iyelik ve şahıs çekim ekleri vasıtasıyla büyütme ifade edilmiştir. *+An* arkaik çokluk ekinin RN’de çokluk işlevini yitirmiş olduğu tespit edilmiştir. İyelik eklerinden sadece 3. çokluk şahıs iyelik eki, şahıs eklerinden ise 1., 2. ve 3. çokluk şahıs ekleriyle büyütme yapılmıştır. Leksikolojik büyütmede sayılar, topluluk adları, pekiştirmeler ve sözcüklerin semantik alanları büyütme işlevinde kullanılmıştır. Leksikolojik düzeyde en çok sayı sözcükleri büyütme ifade ederken *bölük*, *eh(i)l*, *halk*, *hâs u* ‘âm gibi topluluk bildiren sözcük ve öbekler de büyütme ifade etmiştir. Pekiştirmeler ile büyütmede *bile*, *dahı*, *hem* ve *de* pekiştirme edatları kullanılırken *key* belirsizlik sıfatı da RN’de büyütme pekiştirme işlevinde görülmüştür. Semantik alanda ise *ulu*, *bol* ve *kızlığ u âfet* ‘kıtlık ve afet’ sözcükleri sözlük anlamları gereği büyütme ifade etmiş *bınar* ‘pınar’ ve *deniz* ile *deniz* ve *ırmak* sözcükleri arasındaki semantik büyüklük küçüklük ilişkisi büyütme ifade etmiştir. Sentaktik büyütme RN’de sıfatlar, zarflar, zamirler ve tekrarlı yapılar aracılığı ile yapılmıştır. Sentaktik düzeyde edatlar ile büyütme yapıldığı da RN’den hareketle tarafımızca önerilmiştir. Sıfatlardan en çok belirsizlik bazen de niteleme bildirenler niceliksel büyütme ifade etmişlerdir. Zarflar da RN’de genellikle zamansal bağlamda niceliksel büyütme bildirmişlerdir. *Dükeli*, *cümlesi*, *kamular* gibi belirsizlik zamirleri büyütme bildirirken *biz* şahıs zamiri ve *bular*, *şular*, *bunlar* işaret zamirleri de büyütme bildirme işlevinde kullanılmışlardır. RN’de *bunlar* şeklinin görülmesi standart dışı bir yenicil kullanımdır. Edatlar-*dan* *dağı*, *bile*, *de*, *dahı* niceliksel büyütme bildirmişlerdir. *Birin birin* ve *yir yir* gibi tekrarlı yapılar da sözcük anlamlarının dışında üye sayısı ve parça bütün ilişkisi ile büyütme ifade etmişlerdir. Arapça çokluk bildiren *+ât* eki ve *ef’âl*, *fu”âl* vezinlerinde çekimlenmiş sözcükler de büyütme ifade etmişlerdir. Metaforlarda ise benzetme ve istiare ilgisi büyütme bildirmiştir.

Niteliksel büyütmede ise fonetik olarak *dirîğâ*, *vay* ve *heyhât* gibi ünlemler büyütme işlevinde kullanılmışlardır. Morfolojik olarak *+cA* ve *+rAk* yapım ekleri ile büyütme yapılırken niceliksel büyütmenin aksine RN’de çekim ekleri ile niteliksel büyütme işaretlenmemiştir. Leksikolojik olarak da *çep-çevre* pekiştirmeli yapısından; *yaradılmış*, *ulu*, *cümle*, *öküş* ve *küllî* gibi sözcüklerin semantik alanından hareketle büyütme işaretlenmiştir. Sentaktik yapıda ise sıfatlar, zarflar ve tekrarlı yapılar niteliksel büyütme ifade etmişlerdir. Zamirler RN’de niteliksel büyütme işlevinde kullanılmamıştır. Sentaktik düzeyde *kızlığ u âfet*, *tag u yazı*, *has u* ‘âm, *dün ü gün*, *tag u taş* gibi örneklerden hareketle bağlama grupları ve *senün gibiler* örneğinden hareketle edat grupları ile yapılan büyütme tarafımızca önerilmiştir. Morfolojik ve leksik alıntılarda *pür-*, *-ât* ön ve son ekleri ile *ef’âl* vezni büyütme ifade etmiştir. *Bakadur-*, *yutğit-* seri fiilleri de niteliksel büyütme bildirme

işlevinde kullanılmışlardır. Metafor düzeyinde *demür yürekli* ‘çok cesaretli’ gibi öbeklerin yanında *göz yaşı sel gibi ak-*, *mala tap-*, *boğazına değin yut-* ve *içini dışını yak-* gibi deyimisel ifadeler de RN’de niteliksel açıdan büyütmeye bildirme işlevinde kullanılmışlardır.

Büyütme ile ilgili olan *küçültme*, *çokluk*, *abartı*, *pekiştirme* ve *süreklilik* kavramları büyütmeye bildirme işlevinde aracı kavramlar olmuştur. RN’de *küçültme* işaretleme görevinde bir ek kullanılmamış olup leksikolojik düzeyde küçültme bildiren sözcükler, derin yapıda büyütmeyle de ifade etmişlerdir. +*lar* eki *çokluk* üzerinden büyütmeye bildirirken; *abartı*da metafor ve mukayese bildirilen yapılar; *pekiştirmede* kuvvetlendirme edatları; *süreklilikte* ise zaman anlamı ifade eden zarflar aracılığı ile büyütmeye ifade edilmiştir.

RN’den hareketle Eski Oğuz Türkçesinde büyütmeye kategorisinin ele alındığı bu çalışmanın sonucunda şu öneride bulunmak mümkündür: Türkçenin farklı dönemlerinde yazılmış eserlerin incelenmesi, büyütmeye kategorisinin yazılı eserlerde nasıl ifade edildiğini detaylı bir şekilde ortaya koyacaktır. Böylelikle büyütmeye kategorisinin işaretlenmesinde dönemsel ve eser bazlı farklılıklar ortaya konacak stilistik açıdan önemli veriler elde edilecektir.

Extended Abstract

Yûnus Emre is not only an important figure in Turkish literature but also one of the pioneers of the development of Turkish language in Anatolia. *Dîvân* and *Risâlat al-Nushiyya* are his works reflecting his world view and artistic direction. The language features of the period in which the poet lived are clearly reflected in these works and the features of Old Oghuz Turkish can be traced in these works. Therefore, in this study, the category of augmentative in *Risâlat al-Nushiyya* will be discussed. In the introduction part of the study, the category of augmentative and the studies on this subject are mentioned. Then, information about Old Oghuz Turkish and *Risâlat al-Nushiyya* is given. In the analysis section, it is focused on how quantitative and qualitative augmentation is marked in *Risâlat al-Nushiyya*. The analysis is based on the classification proposed by Hirik and Gül (2024) on the augmentative category. As for the text, Tatcı’s (2008) critical text study on *Risâlat al-Nushiyya* was adhered to. Examples of quantitative and qualitative augmentation at phonetic, morphological, lexicological, syntactic, semantic and metaphorical levels were taken from the text and interpreted in the context of the augmentative category. According to this in the *Risâlat al-Nushiyya*;

In quantitative augmentation, the preposition *tâ* is used phonetically; morphological augmentation is expressed by means of the derivational affixes -*An*, -*lI*-(*U*)*cI*, -*Iş-*, +*IU* and the plural, possessive and personal suffixes. In lexicological augmentation, numbers, collective nouns, intensity and semantic fields of words were used in the augmentation function. Syntactic augmentation in *Risâlat al-Nushiyya* is expressed through adjectives, adverbs, pronouns and hendiadyoins. Based on the *Risâlat al-Nushiyya*, it is also suggested that prepositions are used for syntactic augmentation. The Arabic plural suffix +*ât*, and words declinationed in *ef’âl* and *fu’âl* also expressed augmentation. In metaphors, metaphorical interest expressed augmentation.

In qualitative augmentation phonetically, interjections such as *dirîgâ*, *vay* and *heyhât* were used in the augmentation function. Morphologically, derivational affixes +*cA* and +*rAk* are used for augmentation, but unlike quantitative magnification, qualitative magnification with endings is not marked in *Risâlat al-Nushiyya*. Lexically, augmentation is marked based on the intensity

structure of *çep-çevre* and the semantic field of words such as *yaradılmış*, *ulu*, *cümle*, *öküş* and *kiilli*. In the syntactic structure, adjectives, adverbs and intensives expressed qualitative augmentation. At the syntactic level, augmentation with conjunctive groups based on examples such as *kızlığ u âfet*, *tag u yazı*, *has u 'âm*, *dün ü gün*, *tag u taş* and augmentation with postpositional phrases based on the example of *senün gibiler* have been suggested by us.

The concepts of *diminutive*, *plurality*, *hyperbole*, *intensity* and *durative*, which are related to augmentation, were the mediating concepts in the function of expressing augmentation. In *Risâlat al-Nushiyya*, no suffix was used to mark *diminutive*, and the words that expressed diminutive at the lexicological level also expressed augmentation in the deep structure. While the suffix *+lAr* expressed augmentation through *plurality*; in *hyperbole*, structures expressing metaphor and comparison; in *intensity*, intensive particles; and in *durative*, augmentation was expressed through adverbs expressing the meaning of time.

At the end of the study it has been determined that the augmentative category in *Risâlat al-Nushiyya* is mostly expressed through the plurality suffix *+lAr* at the morphological level, numbers at the lexicological level and adjectives at the syntactic level. Augmentation at the morphological level with the suffixes *-An*, *+lU* and *+rAk*; and at the syntactic level with prepositions, prepositional groups and conjunctive groups was determined as a contribution to Hirik and Gül's (2024) classification.

Based on *Risâlat al-Nushiyya*, it is possible to make the following suggestion as a result of this study on the augmentative category in Old Oghuz Turkish: analysing the works written in different periods of Turkish will reveal in detail how the augmentative category is expressed in written works. In this way, period and artefact-based differences in the marking of the augmentative category will be revealed and important stylistic data will be obtained.

Kısaltmalar

RN: Risâletü'n-Nushiyye

Kaynaklar

- Ayverdi, İ. (2010). *Kubbealtı Lugatı Misallî Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* (Sixth Edition). Blackwell Publishing.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*. C.3, (j-müt), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Devellioğlu, F. (2011). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dilçin, C. (dzl.) (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. (çev. M. Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. ve Boz, E. (2013). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Hacıeminoğlu, N. (1984). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Hatipoğlu, V. (1981). *Türkçenin Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Hirik, E. (2019). “Seri Fiil Yapıları ve Türkçe”. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*. C.16, s.61, ss. 120-141.
- Hirik, E. ve Gül, H. (2024). “Türkçede Büyütme Kategorisi”. *Söylem Filoloji Dergisi*, 9(1), ss. 312-343.
- İmer, K. vd. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (2010). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mansuroğlu, M. (1988). “Eski Osmanlıca” (çev. ve haz. M. Akalın). *Tarihî Türk Şiveleri*, ss. 247-276, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Özkan, M. (1995). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Sarı, İ. (2020). *Türkçede Küçültme*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sebzecioğlu, T. (2021). *Dilbilim Kavramlarıyla Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Şahin, H. (2015). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şemseddin Sami (2015). *Kamus-ı Türkî*. (Haz. P. Yavuzarslan), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tatcı, M. (2008a). *Risâletü'n-Nushiyye - Tenkitli Metin*. İstanbul: H Yayınları.
- Tatcı, M. (2008b). *Yûnus Emre Dîvânı - Tenkitli Metin*. İstanbul: H Yayınları.
- Tatcı, M. (2013). “Yûnus Emre”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.43, ss. 600-606.
- TDK Türkçe Sözlük (2011). (Haz. Ş. H. Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1972). *Yunus Emre Divanı*. İstanbul: Tercüman.
- Timurtaş, F. K. (2012). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Vardar, B. vd. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Yıldız, Ş. (2024). “Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerde Alıntı Sözcüklerin İşletimi” *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi* c.9, s.1, ss. 306-328.
- Yüce, N. (2007). “Oğuzca” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.33, ss. 323-325.